

РОГОЖА

Михайло,

доктор історичних наук, доцент,
головний науковий співробітник,
сектор наукової біографістики та
бібліографії

Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека

rohozhamm@ukr.net

ORCID: [https://orcid.org – 0000-0002-0384-9064](https://orcid.org/0000-0002-0384-9064)

(м. Київ)

МАНЬКІВСЬКА ДЕРЖАВНА СОРТОДОСЛІДНА СТАНЦІЯ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ

... як дивитися вперед, не втрачаючи пам'яті...
Володимир Єрмоленко, філософ

У статті розглянуто передумови, як інституціональні перетворення в часі, виникнення Маньківської державної сортодослідної станції. Цей процес, попри те, що він зайняв лише три роки, мав кілька етапів, кожен з них вимагав виконання певних інституціонально заданих умов. Необхідною умовою стало політичне усвідомлення необхідності отримання високих і сталих врожаїв зернових, як важливої складової експортної діяльності держави. Соціальна обумовленість продиктована необхідністю забезпечення у затребуваній кількості продовольством населення з метою відтворення його працездатності. На початку 1934 р. вищі партійні органи УСРР прийняли рішення про створення хат-лабораторій з метою масового залучення селянства у свідому роботу з результативності сільського господарства. Це стало виявом діалектичного підходу до оцінки організації справи, найбільше – її результатів. Тому узагальнений аналіз отриманих за рік-два роботи результатів неминуче витворював нову якість сільського господарства: виокремлював перспективні сорти зернових. Агрономи МТС і колгоспів рухали справу дослідництва далі через колгоспні агролабораторії. Зрештою влада вирішила найбільш перспективні агролабораторії колгоспів перетворити у сортодослідні ділянки (що мало місце в колгоспі ім. Сталіна Маньківського р-ну).

Ключова слова: колгосп, хата-лабораторія, агролабораторії, сортодослідна ділянка.

MANKIVKA'S STATE VARIETY RESEARCH STATION: PRECONDITIONS OF OCCURRENCE

The article considers the preconditions as institutional transformations in time, the emergence of the Mankivka's State Variety Research Station. Although this process took only three years, it had several stages, each of which required the fulfillment of certain institutional conditions. A necessary condition was the political awareness of the need to obtain high and sustainable grain yields as an important component of the state's export actions. Social conditionality is dictated with the need to provide the necessary amount of food to the population in order to restore its efficiency. At the beginning of 1934, the highest bodies of the USSR party decided to establish hut laboratories in order to massively involve the peasantry in the conscious work on the effectiveness of agriculture. It was a manifestation of a dialectical approach to estimate the case organization, most of all - its results. That is why, generalized analysis of the results obtained in a year or two inevitably created a new quality of agriculture: it singled out promising varieties of grain. Agronomists of MTS and collective farms moved the research business further through collective farm agro-laboratories. In the end, the authorities decided to turn the most promising agricultural laboratories of collective farms into varietal research sites (which took place in the Stalin collective farm of Mankivka district).

Key words: *collective farm, laboratory house, agrolaboratories, variety research station.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Становлення системи дослідних сільськогосподарських станцій, як явища у структурі соціалістичного сільськогосподарського виробництва, становить безсумнівний науковий інтерес не тільки з погляду їхнього генезису як соціокультурного феномену. Процес формування системи дослідництва в сільському господарстві має істотне значення для розуміння історії української науки в цілому, її складової частини – аграрної науки, зокрема. Водночас, він нерозривно пов'язаний з основною частиною практики сільськогосподарського виробництва, яке, у свою чергу, проектувалося на забезпечення розвитку українського соціуму впродовж 1920-30 рр. Сільськогосподарське виробництво у зазначений вище часовий проміжок, як відомо, зазнало істотної трансформації, пов'язаної зі зміною парадигми суспільного розвитку. Воно пройшло непростий шлях від одноосібного селянського господарства, яке активно розвивалося в умовах проголошеної нової економічної політики (НЕПу) до усупільнення засобів

виробництва, головне, об'єкта виробництва – землі, як паліатив (без закріплення прав власності) перебувала у власності селян. Тому вивчення становлення системи дослідництва у сільському господарстві України істотною мірою продовжує наше пізнання важливих наукових процесів у господарському комплексі України. Водночас, випродукування нових знань забезпечує імунітетом від можливих помилок у перспективі розвитку сільськогосподарського зерновиробництва. Власне, сказане й обумовлює актуальність теми статті.

Історіографія питання, аналіз останніх досліджень і публікацій.

Феномен дослідництва у сільськогосподарському виробництві має достатню тяглість у просторі та часі, якщо розглядати його як прикладну діяльність, власне, як і фундаментальну. На наш погляд, спочатку він носив дискретний характер, але при переході до іншого часово-просторового виміру він набув ознак неперервності, відповідно, діяльність дослідництва стала явищем упорядкованим. Це підтверджено потужним пластом матеріалів з історіографії питання. Його формування почалося з діяльності окремих освічених й аналітично мислячих дідичів та освіченої інтелігенції, вихідців з аграрного середовища, здатних до аналітико-синтетичної діяльності. Зміна парадигми розвитку сільськогосподарського виробництва, що відбулася упродовж 1920-1929 рр., істотно актуалізувала необхідність його інтенсифікації. Зрозуміло, що її обумовили та істотно посилили політичні та соціальні чинники. Тому вже від середини 20-х рр. ХХ ст. спостережено формування масиву публікацій з питань дослідництва у сільському господарстві України, ґрунтованих на іншій ідейній основі. Варто думати, що вони виконувалися в умовах боротьби за перспективні напрями розвитку села: кооперативний чи колективний.

Послідовну та причинно обумовлену зміну уявлень щодо процесу розвитку сільськогосподарської дослідної справи достатньо глибоко досліджено в ґрунтовних працях В.А. Вергунова [1, 2, 3]. Зокрема, отримала своє науково-теоретичне обґрунтування сформована автором українська модель поетапного створення галузевого дослідництва в контексті суспільно-політичних

трансформацій періоду 1917-1945 рр. Окремі питання організації, стану та результатів дослідництва розглянуто в публікаціях С.П. Кулжинського [4], О. Соколовського [5], Ю. Гомона [6]. П.П. Панченка, В.А. Шмарчук [7], В.П. Славова [8], С. Машури [9], О.А. Янати [10].

Починаючи від перших років діяльності в сфері організації соціалістичного сільськогосподарського виробництва, правляча партія виходила з уявлень (міркувань!) про його колективний характер, відповідним чином формувала свою політику. На початковому етапі перевага надавалася радянським господарствам, але з часом стали домінувати, виходячи з партійних установок, колективні господарства.

Ознайомлення з масивом публікацій дало підстави стверджувати, що не було єдиного напрямку організації дослідницької роботи, як і не було відповідного плану виведення вітчизняних високоврожайних сортів зернових. Так, агрономи-вчені, як і агрономи-практики, на основі узагальнення попереднього досвіду, пропонували зосередитися на роботах з покращення якостей наявних сортів з наступним переходом до робіт, координованих єдиним науковим центром.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Використовуючи достатньо багатий інформаційний масив публікацій стосовно становлення і розвитку сільськогосподарської справи в Україні упродовж 1920-1980 рр. ХХ ст., виокремити в ньому декілька інформаційних підрівнів, які з достатньою мірою достовірності дозволять сформулювати уявлення про тяглість створення дослідних станцій у рослинництві. Перший – мотиваційна складова створення дослідництва як явища в нових політичних реаліях соціокультурного простору України. Другий – передумови (причини) створення районних дослідних станцій з дослідним полем. Третій – необхідність створення групи дослідних станцій рослинницьких (зернового спрямування). Четверта – причинна обумовленість локалізації станцій. П'ятий – Маньківська дослідна станція в контексті створення мережі дослідницьких закладів. Виникнення

дослідних станцій з вивчення зернових культур й обумовив постановку завдання статті.

Виклад основного матеріалу досліджень. Сприймаючи априорі наявність дослідних сільськогосподарських товариств і станцій, як концентрований результат осмислення найбільш перспективно мислячими власниками значних земельних угідь, відзначимо їх позитивну роль у пробудженні та формуванні стійкого інтересу до отримання кращого результату господарювання. Більш того, наступним кроком, на наш погляд, досить важливим, стало поширення різними способами відомостей про отримані позитивні результати. Нарешті, через друковані видання наголошувалося на засобах і методах отримання значного приросту врожайності вирощуваних культур. Варто згадати у контексті сказаного про «Розмови про сільське хазяйство», видання агронома і землевласника Є.Х. Чикаленка (1869-1929) [11]. Наголосимо, що перше видання (1897 р.) було схвалено Вченим комітетом Міністерства землеробства та державного майна і допущено Міністерством народної освіти в бібліотеки учительських семінарій, в учительські бібліотеки початкових училищ і в безкоштовні народні читальні та бібліотеки. Крім цього, поширювалося періодичне видання – «Хуторянин». Для використання широким загалом воно означене як «Журнал з питань сільського господарства, промисловості, кооперації і торгівлі». Виходив у Полтаві продовж 1896-1917 рр. як орган Полтавського сільськогосподарського товариства. Наклад становив понад 10 тис. примірників [12]. Тобто, перед одним з найбільших соціально-політичних потрясінь Російської держави на українських землях була створена певна система сільськогосподарських дослідних установ, що мали власні друковані органи.

Варто наголосити, що від 1917 р. у соціокультурному просторі держави виникла та існувала нова суспільно-політична реальність, ґрунтована на принципі демократичного централізму. Вона з характерною послідовністю проникла до всіх ланок суспільного механізму, у т. ч., домінуюче, і до відносин у сфері сільськогосподарського виробництва. На наш погляд, її Рубіконом став

період 1925-28 рр., коли товарно-виробничі відносини у системі – селянство-держава (представлена відповідно уповноваженими структурами), – увійшли у стан дисбалансу. Тобто, ринок зерна, пропонований селянством, не покривався зустрічними державними пропозиціями промислових товарів для села (порушено було товарно-грошові відносини та ринок товарів). Тож у промові на пленумі ЦК ВКП(б) (09.07.1928) Й. Сталін зазначив: «Воно (селянство – авт.) сплачує державі не тільки звичайні податки, прямі і опосередковані, але воно ще переплачує на порівняно високих цінах на товари промисловості – це по-перше, і більш або менш недоодржує на цінах на сільськогосподарські продукти – це по-друге» [13, с. 159]. Йшлося про т. з. «ножиці цін», тобто, мова про пріоритети у розвитку внутрішнього життя СРСР у зв'язку з індустріалізацією, що проводилася паралельно з колективізацією, та, як видно з цитати, і за кошти, недоотримані селянами.

Початок процесу усвідомлення творення дослідництва як явища та процесу в сільськогосподарському комплексі, на думку С. Машуги, не було швидким. Лише станом на 1930 р. почало розглядатися питання реконструкції науково-дослідної справи рільничого спрямування. Стосовно мережі науково-дослідних і досвідних станцій (рільничих!) автор дав такі відомості щодо їх наявності: «...було до революції 18 с.-г. дос. рільн. станцій, після неї організовано 3, разом – 21». [9, с. 47]. Диференціювавши їх за принципом переважання груп культур і проаналізувавши результати, він обґрунтовано наголосив, що практична діяльність дослідних станцій: «...передбачається в такому вигляді: I. по групах культур рільництва – група станцій «зернові». Колоскові зернові – пшениця, жито, ячмінь, овес, просо, гречка – основна робота, інші культури виступають лише, як попередники по Україні – 7 станцій» [9, с. 49]. Отже, цим текстом підтверджено, що станом на 1930 р. діяло 7 дослідницьких станцій рільничого спрямування, об'єктами вивчення стали пшениця, жито, ячмінь, овес, просо, гречка. Відповідно до сказаного формується висновок, що на державному рівні потрібно було вирішувати питання про розширення кількості дослідних станцій зернового (рільничого)

спрямування, створення їхньої оптимальної мережі, достатньої для різкого збільшення дослідницької роботи, трансформації окремих з них у сортодослідні станції, що бачилося наступним кроком до досягнення високої якості сортового посівного матеріалу. Водночас, вирішення цього складного багатовекторного питання неминуче ставило на передній план питання підготовки у вищих навчальних закладах аграрного спрямування агрономів, здатних до ведення дослідництва. Тому, відповідаючи на питання, чому надавався пріоритет створенню дослідних рільничих (зернових) станцій, наголосимо на наступному. Можливість щорічного істотного приросту виробництва товарного зерна в обсягах, придатних для експорту за кордон, на наш погляд, ставав одним з пріоритетів внутрішньої політики. Цим можна пояснити практично постійну та пильну увагу до стану справ у сільському господарстві держави, оскільки зерно ставало однією із статей експортної діяльності СРСР. Шлях до реалізації поставленої мети досягався шляхом створення колективних сільськогосподарських об'єднань (колективних господарств). Саме вони дозволяли застосовувати машинний обробіток землі, як і збирання врожаю, а створювана тракторобудівна та промисловість виробництва машин і механізмів для потреб села лише прискорювала досягнення поставленої мети.

Оглядаючи в історичній ретроспективі розвиток сільськогосподарського виробництва після колективізації, варто відзначити протиріччя у підходах щодо впливу на нього різних чинників у часово-просторовому континуумі. Перший період впливу був пов'язаний з продовженням супроводу аграрного виробництва вченими, створенням галузевої, тобто, сільськогосподарської академії з відповідними структурами – науково-дослідними інститутами. Він тривав до 1935 року. Другий – від 1935, – означений послідовними діями, спрямованими на підтримку виробництва через розвиток науки на місцях, у т. з. хатах-лабораторіях, отже, йшлося про дослідну справу в колгоспах, її виникнення, становлення й подальший розвиток [14, с. 5].

Другий інформаційний підрівень важливий для розуміння управлінських процесів щодо творення районних дослідних станцій знаходиться в контексті

загального розвитку дослідної справи в Україні. На початковому етапі (після жовтневого перевороту та т. з. закінчення громадянської війни) дослідна справа відчувала найперше та найбільше кадровий дефіцит. Уже 07 березня 1919 р. було прийнято декрет РНК України «Про облік і мобілізацію спеціалістів сільського господарства та землеустрою» [15, с. 67-70]. Загальна думка цього документа така, що в умовах політики воєнного комунізму «...всі громадяни У.С.Р.Р. нижче перерахованих категорій, без врахування статі та віку, підлягають обов'язковому обліку і можуть бути призваними на дійсну службу в сільське господарство» [15, с. 67]. Мова про осіб, які закінчили в Україні, Росії або за рубежом сільськогосподарські, агрономічні, лісові, землемірні або відповідні їм навчальні заклади (за програмами не нижче середніх спеціалізованих). Наступним кроком від спадщини минулого стала реорганізація у квітні 1919 р. колишнього Міністерства землеробства (УНР), зі зміною назв підрозділів, але без новацій у структурі.

Зрештою було прийнято на основі рішень 1-го Всеукраїнського Агрономічного З'їзду (13-22.11.1920 р.) «Основні положення про управління сільськогосподарською дослідною справою» [15, с. 76-78]. Ним же було зроблено наступний крок – при НКЗ України було створено на постійній основі Всеукраїнське бюро агрономічних з'їздів (ВБАЗ) [15, с. 78-79].

Узагальнення й аналіз досвіду роботи ВБАЗ дозволило його очільникам увійти з пропозицією до керівництва НКЗ УСРР про створення та організацію діяльності Дослідного відділу при НКЗ (з необхідністю створення наукового органу – журналу Всеукраїнського Бюро Агрономічних з'їздів з сільськогосподарської дослідної справи) [15, с. 81].

Подальший аналіз розвитку дослідної справи в УСРР спонукав до прийняття постанови РНК УСРР про «Сільськогосподарський науковий комітет України» (27 березня 1927 р.). Так, в узагальненому вигляді йому належало «...розробляти наукові способи раціонального зорганізування сільського господарства України, а також науково обґрунтувати практичні заходи до розвитку і піднесення продукційності сільського господарства України...» [15,

с. 106; 16]. Тут мова може йти про відновлення його роботи, оскільки початково він створений ще у 1918 р. в Києві на базі сільськогосподарського відділу Міністерства Земельних Справ УНР. Фактичний його розвиток почався з 1922 р., коли Сільськогосподарський науковий комітет України (науковий секретар О.А. Яната – авт.) став центральною установою в рамках Наркомзему УРСР, яка закладала й об'єднувала дослідницькі ділянки сільськогосподарської науки, а також вела деяку практичну й освітню роботу в контексті поширення знань з агрономії.

Після відомих подій жовтня 1917 р. сільськогосподарська наука, як і дослідницька діяльність, здійснювалася на самостійно-ініціативній основі тією плеядою відомих українських вчених, які отримали освіту до жовтневого перевороту 1917 р. Вони мали знання, вагомий практичний досвід, власне розуміння перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва, тому з багатьох міркувань частина аграрної наукової інтелігенції не влаштовувала партійних керівників. Найперша та найприкметніша ознака того часу – почався процес згортання українізації у соціокультурному просторі України. Створення у 1926 р. Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук нами сприйнято контраверсійним кроком щодо діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України, тому вже в 1928 р. його як наукову структуру ліквідували за звинуваченнями в «націоналізмі».

Третій – створення дослідних станцій рослинницьких (зернового) спрямування як безпосередній процес науково-практичного забезпечення піднесення сільськогосподарського виробництва.

Стосовно Маньківської сортодослідної станції цей процес характерний тяглістю в часі. Як підтверджують різні джерела, її виникнення початково пов'язане із загальноукраїнським процесом створення хат-лабораторій.

Зрозуміло, що створення хат-лабораторій не було ініціативою «знизу», вперше про необхідність їх створення наголосив партійний діяч П. Постишев, на той час другий секретар ЦК КП(б)У, який мав щодо реалізації цієї ідеї відповідні повноваження. Однак, розпорядчий документ, як відповідна реакція

на доручення партії, надійшов від найвищої державної установи, котра відала питаннями землеробства на українських територіях. Це була постанова № 165 Народного комісаріату земельних справ УСРР від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій» [17, с. 48-50]. Її підписав тодішній нарком Н. Скалига (окрім того, зауважимо дух і прикмету того часу: в першому числі часопису «Хата-лабораторія» за 1935 рік у розпорядчому документі його прізвище вже залили тушшю...)

Наступна постанова Народного комісаріату земельних справ (№ 188 від 29 квітня 1934 року), стосувалася організації власне роботи хати-лабораторії. Серед її основних завдань звернено увагу на наступні: 1) організація і проведення роботи з підвищення технічних й агротехнічних знань колгоспників; 2) організація і проведення в колгоспі масово-дослідницької та винахідницької роботи; 3) агротехнічна консультація у різних галузях колгоспного будівництва. Цілком очевидно, відповідно до офіційних установок і в зв'язку з цим вже іншим народним комісаром земельних справ у вітальному слові до виходу першого числа щомісячного часопису «Хата-лабораторія» було відзначено: «Вперше в історії наукові дослідження проводяться не тільки «з приводу і навколо села», а безпосередньо в самому селі, силами самого колгоспного селянства...» [17, с. 1]. Зрозуміло, що частина зазначених вище розпорядчих документів лише

1930-і роки. Макаренко П.В.

внормувала передумови виникнення дослідної справи.

Четвертий інформаційний підрівень стосується з'ясування причин її локалізації саме в Дзензелівці. Найбільш переконливим щодо створення сортодільниці (з часом – сортовипробувальної станції) сприйнято ґрунтово-кліматичний чинник. Типовим ґрунтом для Дзензелівки є чорнозем, а також темно-сірі підзолисті ґрунти. З півночі та північного заходу село оточують листяні ліси. У

цілому село розташоване на вододілі, між ярами, що створювало відповідний

мікроклімат. Наступним чинником стало кадрове забезпечення хати-лабораторії, що постала завдяки ентузіазму та послідовній наполегливості Макаренка Прокопа Васильовича (1899-1976). Його діяльнісної енергії та чуття перспективи в цій новації вистачило не тільки на безпосереднє керівництво нею, але й на участь у проведенні дослідів. Для розміщення використали будівлю в центрі села. За наявними відомостями, хата-лабораторія була в достатній мірі забезпечена необхідним обладнанням, зокрема, в архіві Маньківського районного музею наявне фото, на котрому зображений лаборант Воловодюк Григорій Іванович, який працює з аналітичними терезами.

Знайдені літературні джерела ствердили: «У цей період П.В. Макаренко (у 1932 р.) закінчив заочно Одеський плодоягідний технікум і вів викладацьку та наукову роботу; організував дослідні ділянки передових сортів плодів і ягід під наглядом Київського науково-дослідного плодово-ягідного інституту, Мліївської станції садівництва та Одеського виноградного дослідного інституту (пізніше на їх базі (ділянок – авт.) створено державну сортодільницю» [18, с. 229].

За браком архівних даних невідомо, чи була в хаті-лабораторії створена невелика агрономічна бібліотека з виданнями газет, журналів, брошур і книг відповідного спрямування, але така вимога була. Тому повідомляємо, що уже в лютому 1938 року для хат-лабораторій було підготовлено та видано Державним сільськогосподарським видавництвом (ДСГВ) 29 найменувань різного роду літератури (підрахунок наш). Їх тематика, крім порад і рекомендацій спеціального змісту за різними напрямками сільськогосподарського виробництва, спрямовувалася й на підвищення загальної культури трудівників села.

Окремо наголосимо на тому, що від 1935 року городництво і насінництво городніх культур у силу переважання ідей Т.Д. Лисенка було фактично згорнуто. Хата-лабораторія продовжувала існувати як колгоспна агрономічна, займаючись реалізацією його ідей: яровизацією озимої пшениці, яровизацією ярих зернових ячменю і вівса, районуванням різних сортів картоплі, досліджуючи кращі періоди посіву гречки, проводячи досліді по вирощуванню

дичок і їх щепленню, досліди по вирощуванню кімнатних лимонів, велися метеорологічні дослідження.

Зі створенням в Дзензелівці сортодослідної станції в 1937 році хата-лабораторія вже як агрономічна лабораторія, перейшла в її підпорядкування. Було відзначено: „При колгоспі ім. Сталіна існує з 1937 року державна сортовипробна діляниця по зернових, зернобобових культурах і травах. Те, що цей колгосп вибрано для організації такої ділянки, само собою свідчить про значну господарську міць і впорядженість колгоспу» [18, с. 229]. Отже, керівника хати-лабораторії П.В. Макаренка певною мірою можна вважати безпосередньо дотичним і до створення Дзензелівської сортодослідної станції.

П'ятий інформаційний підрівень стосується Маньківської дослідної станції в контексті перших кроків її виникнення. Оскільки йдеться про аграрну історію Маньківщини (від 07.01. 1954 р. віднесена до складу Черкаської обл. – авт.), то відразу зауважимо, що у згаданий період вона належала до Київської області. Станом на кінець 1934 року в області вже було організовано 1 092 хати-лабораторії. За браком доступу до архівів сьогодні невідомо, скільки структур колгоспної дослідної справи було створено на території Маньківщини, тим більше, що на збереження відомостей про них негативно вплинула німецько-радянська війна.

На нинішній час автор володіє відомостями принаймні про три хати-лабораторії, локалізованих за вказаний період у Маньківському районі: с. Дзензелівка (найбільш вивчена), с. Кинашівка (агроном Б. Дубіневич, завідувач хати-лабораторії П.І. Чепелянський), с. Полківниче (Т. Левченко). Повідомлення знайдено у районній газеті [19, №2 (1007), 03.01.1941].

Крім того, шляхом вивчення газетних матеріалів щодо діяльності в аграрному секторі Маньківського району за підсумками роботи в 1940 р., виявлено інформаційно важливий матеріал. Він стосувався участі у роботі спеціальної аграрної виставки: Всесоюзної сільськогосподарської виставки (ВСНВ) у Москві. Кандидатами на участь у ній визначили: Сивачука Леонтія А. – бригадира Маньківської сортовипробувальної ділянки який впродовж трьох

років забезпечував середню врожайність зернових культур по 20,7 ц/га н усій площі; Косюрова Павла Семеновича – завідувача Маньківської державної сортовипробувальної ділянки, за досягнення середньої врожайності 29,7 ц/га з кожного гектара посівної площі; Маньківську державну сортовипробувальну ділянку. У 1938 р. одержано середній врожай усіх культур по 18,9 ц/га, в 1939 р. – по 19,7 ц/га, в 1940 – по 23,4 ц/га. Середній врожай за три роки одержано по 20,7 ц з кожного гектара посівної площі [19, №10 (1015), 22.01.1941].

На нинішній час є доконаною наступна констатація: «Працює в Дзензелівці і Маньківська державна сортодослідна станція Міністерства аграрної політики України, заснована ще 1937 р., яка займається випробуванням нових сортів зернових і олійних культур. На її базі створено елітне насінневе господарство, яке включене до Всеукраїнського реєстру виробників елітного та оригінального насіння зернових культур» [18, с. 229].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Вивчення процесу створення передумов виникнення Маньківської державної сортодослідної станції на основі корпусу доступних матеріалів дало підстави виявити певні процеси й етапи в її генезисі. Вони найперше були обмовлені розвитком соціокультурного простору, визначальний вплив на нього справляли політичні рішення правлячої політичної партії. Заперечуючи досвід капіталістичного розвитку приватного сільськогосподарського виробництва, партія переорієнтувала його на створення колективної форми господарювання й отримання продукції. Водночас, запропонувала в директивному порядку організацію та забезпечення роботи хат-лабораторій в колективізованих сільських господарствах. З часом частина з них трансформувалися в колгоспні агролабораторії. Брак архівних документів не дозволив зафіксувати перетворення в окремих випадках добре організованих агролабораторії в дослідні дільниці. Але факт створення дослідної дільниці на основі колгоспної агролабораторії із залученням кадрів хати-лабораторії в с. Дзензелівка Маньківського р-ну Київської (нині Черкаської) обл. сприйнято доконаним. Кілька джерел, незалежно одне від іншого, вказали рік створення

сортодослідної ділянки – 1937. Окрім того, цей крок нами сприйнято причинно обумовленою та певною мірою адекватною відповіддю господарств на регіональні виробничі потреби для збільшення врожайності зернових й інших культур. Водночас, залишаються «непіднятими» інформаційні пласти повоєнного періоду: керівництво, кадри працівників, дослідницька діяльність, результати, перспективи розвитку.

Список використаних джерел і літератури

1. Вергунов В.А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У трьох частинах. НААН, Нац. наук. с.-г. б-ка. Київ: Аграр. наука, 2018. Ч. II: Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина XIX – початок XXI ст.). 620 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії»; кн. 106).
2. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. ННСГБ НАН. Київ: Аграрна наука, 416 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука в особах , документах, бібліографії»; кн. 68).
3. Вергунов В.А. Історія і сьогодення насінневого контролю в Україні (до 110-річчя з часу запровадження). *Історія укр. науки на межі тисячоліть*. Київ, 2007. Вип. 28. С. 54-70.
4. Кулжинський С.П. Крайові сільськогосподарські досвідні станції та спеціальні сільськогосподарські дослідні інститути на Україні. *Вісник сільськогосподарської науки та досвідної справи*. Харків, 1928. Т. V. №. 4. С. 57-58.
5. Соколовський О. Сільськогосподарська наука й життя. *Вісник сільськогосподарської науки*. Видання Сільськогосподарського наукового комітету України. Харків, 1927. № 1. С. 9-19.
6. Гомон Ю. Реконструкція сільськогосподарської досвідної справи на Україні. *Спеціаліст сільського господарства України*. Харків, 1930. № 5-6. С. № 33-37.
7. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: підруч. для студ. с.-г. закл. освіти. 2. вид., випр. й доп. Київ: Знання, 2000. 342 с.
8. Славов В.П. Народа в справі сільсько-господарського контролю. Харків, 1922. *Вісник с.-г. науки*. Т. I, вип.4. С. 160-163.
9. Машура С. Реконструкція науково-дослідної справи та досвідної справи в сільському господарстві. *Спеціаліст сільського господарства України*. Харків, 1930. № 1-2. С. 47-51.
10. Яната О.А. Звіт про діяльність Ботанічної секції Сільсько-Господарського Наукового Комітету України в 1925-1926 рр. [01.10.1925-

31.09.1926]. О. Яната, О. Кузьменко. *Тр. С.-Г. Ботаніки*. С.-Г. Наук. Комітет України. Ботан. Секція. Харків, 1927. Т. I. Вип. 3. С. 172-186.

11. Чикаленко Є. Розмова про сільське господарство. Київ: Изд-во КОСХ, 1904. 86 с.

12. Полтавщина: Енциклопедичний довідник/ За ред. А.В. Кудрицького. Київ: Українська енциклопедія, 1992. Стор. 958-959.

13. Сталин И.В. Сочинения в 13 т. Т. 11. Москва: ОГИЗ, 1949. 355 с.

14. Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР: зб. док. і матер. НААН, ННСГБ, Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки: уклад. В.А. Вергунов та ін.; за заг. ред. А.М. Гадзала.; наук. ред. В.А. Вергунов. Київ: ТОВ «Наш формат», 2016. 460 с.

15. Вергунов В.А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У трьох частинах. НААН, Нац. наук. с.-г. б-ка. Київ: Аграр. наука, 2018. Ч. III. Урядові постанови. Відомчі рішення. Архівні матеріали. 504 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії»; кн. 106).

16. Вергунов В.А. Сільськогосподарський науковий комітет України. Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В.А. Смолій голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил – С. С. 576. 944 с.: іл.

17. Хата-лабораторія. Орган Наркомзему України. Харків: Держсільгоспзав, березень 1935. № 1. 55 с.

18. Черкащина. Історико-краєзнавчі нариси. Київ, 2009. 467 с.

19. Сталінець. Орган Маньківського РК КП (б) України та Маньківської районної ради депутатів трудящих. Маньківська, 1941.

References

1. Verhunov, V.A. (2018). *Istoriia silskohospodarskoi doslidnoi spravy v Ukraini. U trokh chastynakh. NAAN, Nats. nauk. s.-h. b-ka*. [History of agricultural research in Ukraine. In three parts. NAAS, Nat. Science. s.-g. b-ka]. Kyiv: Ahrar. nauka. Ch. II: *Naukovo-orhanizatsiini zasady funktsionuvannia silskohospodarskoi doslidnoi spravy na terenakh Ukrainy (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKhI st.)*. 620. (Ist.-bibliohr. ser. "Ahrarna nauka v osobakh, dokumentakh, bibliohrafiu"; kn. 106). [Part II: Scientific and organizational principles of functioning of agricultural research in Ukraine (second half of the XIX - beginning of the XXI century). 620. (Hist.-bibliogr. Ser. "Agrarian science in persons, documents, bibliographies"; book 106)]. [in Ukrainian]

2. Verhunov, V.A. *Silskohospodarska doslidna sprava v Ukraini vid zarozhennia do akademichnoho isnuvannia: orhanizatsiinyi aspekt. NNSHB NAN*. [Agricultural research in Ukraine from inception to academic existence: organizational aspect. NNSGB NAS]. Kyiv: Ahrar. nauka, 416. (Hist.-bibliogr. Ser. "Agrarian science in persons, documents, bibliographies"; book 68)]. [in Ukrainian]

3. Verhunov, V.A. (2007). *Istoriia i sohodennia nasinnievoho kontroliu v Ukraini (do 110-richchia z chasu zaprovadzhennia)*. [History and present of seed control in Ukraine (to the 110th anniversary of its introduction)]. *Istoriia ukr. nauky*

na mezhi tysiacholit. [The history of Ukrainian science at the turn of the millennium]. Kyiv, 2007. Vyp. 28. 54-70. [in Ukrainian]

4. Kulzhynskyi, S.P. (1928). *Kraiovi silskohospodarski dosvidni stantsii ta spetsialni silskohospodarski doslidni instytuty na Ukraini*. [Regional agricultural experimental stations and special agricultural research institutes in Ukraine]. *Visnyk silskohospodarskoi nauky ta dosvidnoi spravy*. Kharkiv T. V. №. 4. 57-58. [in Ukrainian]

5. Sokolovskyi, O. (1927). *Silskohospodarska nauka y zhyttia*. [Agricultural science and life]. *Visnyk silskohospodarskoi nauky*. Vydannia Silskohospodarskoho naukovoho komitetu Ukrainy. Kharkiv. № 1. 9-19. [in Ukrainian]

6. Homon, Yu. (1930). *Rekonstruktsiia silskohospodarskoi dosvidnoi spravy na Ukrainy*. [Reconstruction of agricultural experimental work in Ukraine]. *Spetsialist silskoho hospodarstva Ukrainy*. Kharkiv. № 5-6. 33-37.[in Ukrainian]

7. Panchenko, P.P., Smaryk, V.A. (2000). *Ahrarna istoriia Ukrainy: pidruch. dlia stud. s.-h. zakl. osvity. 2. vyd., vypr. y dop.* [Agrarian history of Ukraine: textbook. for students. s.-g. lock education. 2nd ed., Corrected. and ext]. Kyiv: Znannia. 342. [in Ukrainian]

8. Slavov, V.P. (1922). *Narada v spravi silsko-hospodarskoho kontroliu*. [Meeting on agricultural control]. Kharkiv. *Visnyk s.-h. nauky*. T. I, vyp.4. 160-163. [in Ukrainian]

9. Mashyra, S. (1930). *Rekonstruktsiia naukovo-doslidnoi spravy ta dosvidnoi spravy v silskom hospodarstvi*. [Reconstruction of research and experimental work in agriculture]. *Spetsialist silskoho hospodarstva Ukrainy*. [Agricultural specialist of Ukraine]. Kharkiv. № 1-2. 47-51.[in Ukrainian]

10. Yanata, O.A. (1927). *Zvit pro diialnist Botanichnoi seksii Silsko-Hospodarskoho Naukovoho Komitetu Ukrainy v 1925-1926 rr. [01.10.1925-31.09.1926]*. O. Yanata, O. Kuzmenko. *Tr. S.-H. Botaniky. S.-H. Nauk. Komitet Ukrainy. Botan. Sektsiia*. [Report on the activities of the Botanical Section of the Agricultural Scientific Committee of Ukraine in 1925-1926 [01.10.1925-31.09.1926]. O. Yanata, O. Kuzmenko. *Tr. S.-G. Botany. S.-G. Science. Committee of Ukraine. Botan. Section*]. Kharkiv.T. I. Vyp. 3. 172-186. [in Ukrainian]

11. Chykalenko, Ye. (1904). *Rozмова pro silske hospodarstvo*. [Talk about agriculture]. Kyev: Yzd-vo KOSKh. 86. [in Ukrainian]

12. Kudrytskyi, A.V. (1992). *Poltavshchyna: Entsyklopedychnyi dovidnyk*. [Poltava region: Encyclopedic reference book]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. 958-959. [in Ukrainian]

13. Stalyn, I.V. (1949). *Sochynenyia v 13 t. T. 11*. [Works in 13 volumes.Vol. 11]. Moskva: OHYZ. 355. [in Russian]

14. Hadzala, A.M., Verhunov, V.A. (2016). *Kolhospna doslidna sprava v USRR/URSR: zb. dok. i mater. NAAN, NNSHB, Instytut istorii ahrarnoi nauky, osvity ta tekhniky*. [Collective farm research in the USSR / USSR: Coll. dock. and mater. NAAS, NNSGB, Institute of History of Agrarian Science, Education and Technology]. Kyiv: TOV «Nash format». 460. [in Ukrainian]

15. Verhunov, V.A. (2018). *Istoriia silskohospodarskoi doslidnoi spravy v Ukraini. U trokh chastynakh. NAAN, Nats. nauk. s.-h. b-ka.* [History of agricultural research in Ukraine. In three parts. NAAS, Nat. Science. s.-g. b-ka]. Kyiv: Ahrar. nauka. Ch. III. Uriadovi postanovy. Vidomchi rishennia. Arkhivni materialy. 504. [Part III. Government decrees. Departmental decisions. Archival materials. 504. (Hist.-bibliogr. Ser. "Agrarian science in persons, documents, bibliographies"; book 106)]. [in Ukrainian].

16. Verhunov, V.A. (2012). *Silskohospodarskyi naukovyi komitet Ukrainy. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. Redkol.: V.A. Smolii holova) ta in.;* [Agricultural Scientific Committee of Ukraine. Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes Editor.: VA Resin head), etc]. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka. T. 9: Pryl. 576. 944.: il.[in Ukrainian].

17. *Khata-laboratoriia. Orhan Narkomzemu Ukrainy.* (march 1935). [House-laboratory. Body of the People's Commissariat of Land of Ukraine]. Kharkiv: Derzhsilhospvydav. № 1. 55. [in Ukrainian]

18. *Cherkashchyna. Istoryko-kraieznavchi narysy.* (2009). [Cherkasy region. Historical and local lore essays]. Kyiv. 467.[in Ukrainian]

19. *Stalinets.* (1941). *Orhan Mankivskoho RK KP (b) Ukrainy ta Mankivskoi raionnoi rady deputativ trudiashchychk.* [Stalin. Body of the Mankivsky RK KP (b) of Ukraine and the Mankivsky district council of workers' deputies]. Mankivka.[in Ukrainian]

Рецензенти:

**Пилипчук О.Я., д.б.н., професор
Салата Г.І., д.і.н., доцент**

Надійшла до редакції 25.08.2021 р.